

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék

Szóke Dávid Sándor

**The German Exile Literature and the Early Novels of Iris
Murdoch**

Témavezetők:

Dr. Zoltán Kelemen

Dr. Anna Kérchy

2021

A disszertáció tartalomjegyzéke

Introduction

A Reflection on the Past 4

Chapter One

Exile in England: Elias Canetti, Franz Baermann Steiner, and H.G. Adler in London.....23

Chapter Two

Uprootedness and the Search for Identity in *Under the Net* and *A Severed Head*.....68

Chapter Three

Displacement and Exile Identity in *The Flight from the Enchanter* 105

Chapter Four

The Two Kind of Jews in *The Italian Girl* 124

Chapter Five

Reconciliation and Forgiveness in *The Nice and the Good* 145

Conclusion.....166

Bibliography..... 170

Tézisek

A disszertáció célkitűzései

Doktori értekezésem célja összehasonlító elemzésben vizsgálni a német száműzött irodalom és Iris Murdoch korai regényeinek kölcsönviszonyát. Munkámban tárgyalni kívánom, hogy a Murdoch regényeiben problematizált trauma, az emlékezet, a száműzetés és a hatalom kérdéseit miként árnyalták és befolyásolták az író három száműzött szerzővel, Elias Canettivel, Franz Baermann Steinerrel és H.G. Adlerrel való intellektuális találkozásai. E dolgozatban Murdoch öt korai regényével, *A háló alatt* (1954), *Menekülés a varázslótól* (1956), *A levágott fej* (1961), *Az olasz lánnyal* (1964) és *A szép és a jó* (1968) című művekkel kívánok foglalkozni. Murdoch e regényeiben a háború utáni európai társadalmak általános diagnózisát állítja fel, mely társadalmak két totalitárius hatalom karmai között szenvednek, ahol a száműzetés a modern létállapot szimbóluma, s amelyet a gyökértelenség és az elidegenedés jellemez. Figyelembe véve azon megközelítéseket, melyek szerint a háború emlékeit, a holokauszt traumáját és a száműzetés problémáját Murdoch regényeinek Canetti, Steiner és Adler ihlette menekült karakterei képviselik, magyarázatot kívánok adni arról, hogy a gyökértelenség és az identitáskeresés problémái miként vethető össze a három tárgyalt szerző elméleteivel és megélt tapasztalataival.

A Murdochkal kapcsolatos kutatás számára elfogadott, hogy az író holokauszt által traumatizált démoni zsidó menekült szereplők alakjait jelentős részben Elias Canetti és Franz Baermann Steiner személyisége és léttapasztalatai ihlették. Munkám célja az e karaktereken keresztül létrejövő összehasonlító perspektívák, valamint azon párhuzamok és ellentmondások feltárása, melyek a három szerző nézeteinek tárgyalása által merülhetnek fel. Murdoch korai műveinek sajátossága, hogy egy háború utáni korszak morális válságát ábrázolják, ahol a náci népiertás által kiváltott társadalmi összeomlás és a holokauszt traumatikus megélt tapasztalatai az egyén teljes gyökértelenségéhez vezettek.

A kutatás háttéréül azok a Murdoch-kutatáson belüli elméleti szövegek szolgálnak, amelyek a regényeket „posztholokauszt szövegekként” (White 2011, 99) közelítik meg, a Murdoch narratívájában előtérbe kerülő veszteség fogalmát, a gyász kifejezését és a túlélés állapotát a poszt-strukturális elméletekkel, a freudi pszichoanalízissel és Elias Canetti túlélésről alkotott nézeteivel kötik össze (Osborn 2013), s amelyek az író regényeit azon háború utáni kérdés

mentén vizsgálják, hogy lehetséges-e értelmet adni a múltnak „a háború utáni változó légkörben” (Nicol 2004, 4.).

Dolgozatom egyik fő állítása, hogy Murdoch regényírói víziójának kialakulásához az író a háború alatt az Egyesült Nemzetek Segélyző Szervezetének (U.N.R.R.A.) megbízásából, különböző európai menekülttáborokban végzett munkája során szerzett élményei, valamint Murdoch Steinerrel, Canettivel és Adlerrel való szellemi találkozásai nagyban hozzájárultak. A disszertációban tárgyalt regények menekült karakterei - ilyenek Peter Saward (*Menekülés a varázslótól*), Elsa Levkin (*Az olasz lány*), valamint Willy Kost (*A szép és a jó*) – szinte kivétel nélkül azon politikai rendszerek áldozatait, melyek végérvényesen rájuk nyomták a holokauszt traumájának pecsétjét. E szereplőkkel szemben állnak a regények „mágusai”, olyan hatalmi figurák, akiknek legfőbb célja, hogy túlélésük biztosítékaként mindent és mindenkit irányításuk alatt tartsanak. E regények különössége és különlegessége, hogy mind az elnyomók, mind az elnyomottak ugyanazokból a menekült körökből származnak, s mind a szenvedők, mind pedig a hatalmasok osztoznak az elnyomatás és az erőszak tapasztalatában. Murdoch számára a hatalom képviselőinek belső kényszere megszabadulni az elnyomatásban szerzett „tüskétől”, mely azonban csupán annak továbbadásával lehetséges. A tüske fogalma, amelyet Murdoch Canettitől kölcsönöz, az ókori görög $\alpha\tau\eta$ szóra utal, amely egyszerre jelent vakságot, vakságban elkövetett bűncselekményt és szerencsétlenséget, istenkáromlást (Györkössy-Kapitánffy-Tegyey, 161). Murdoch és Canetti számára a „tüske” átadása egy erkölcstelen tendencia, s az egyén feladata e kísértésnek ellenállnia (Morley, 56). A disszertációban vizsgálni kívánom, hogy a száműzetés miként értelmezte újjá a hatalomról és hatalmi harcokról, a szenvedésről és az erőszakról való felfogásokat a háború alatt és után, s hogy Murdoch morálról való víziójának kialakulásában milyen ihlető erővel bírt az író Steinerrel, Canettivel és Adlerrel való szellemi találkozása.

Módszertani megközelítés

Disszertációmban olyan kulcsfogalmakat kívánok elemezni, mint a száműzetés, a trauma, a modernitás és az emlékezetkultúra, ezeket Murdoch narratívájában elhelyezve és tárgyalva. Hogy e fogalmak jelentéséről és jelentőségéről tisztább képet adjak, lényeges látnunk, hogy miként fordulnak elő Canetti, Steiner és Adler írásaiban. E három szerző együttes tárgyalásának oka, hogy szövegeik folytonos párbeszédet folytatnak egymással, s rengeteg helyen találhatók

az egymásra tett szövegek közötti utalások. Ugyan disszertációmban e szerzők együttes említése ó azt a benyomást keltheti, hogy elképzeléseik és megélt tapasztalataik elválaszthatatlanul összekapcsolódnak egymással, életrajzuk és munkájuk, naplójuk, jegyzeteik és leveleik jelentős eltérésekre világítanak rá.

Ahogy Peter J. Conradi, Iris Murdoch életrajzírója fogalmaz, a német nyelvű zsidó menekült szerzők, köztük Canetti, Steiner és Adler, képviselői annak a XX. századi világnak, melyet Hitler teremtett (Conradi 2014, 129). E kijelentésével Conradi Murdoch szavait idézi, aki szerint „az ígért megváltás és a bölcs, szelíd sztoikus béke elvesztése olyasmiről, ami Hitler-béli és későbbi korunkhoz szól, amikor a hadviselés és a zsarnokság a kegyetlenség olyan erőfokát érték el, melyet az előző generációk a barbár múltához kötöttek volna” (Murdoch, 120). Az etikai közhangulat, mely Murdoch regényeit valamelyest közelebb hozza Canetti, Steiner és Adler írásaihoz, egy olyan, pillanatok sorozatából összeálló XX. századi világ képét nyújtja, melyre a háború kísértete sötét árnyként vetül.

Bár regényeiben Murdoch közvetlenül nem számol be a holokauszt eseményeiről, az író számára kulcsfontossággal bír beszélni annak etikai következményeiről, a háború utáni létben bekövetkező gyökértelenségről és elidegenedettség életrészéről, valamint az erkölcsi értékét és mércéjét elvesztett, Hitler utáni világról, melyet a mindennapok eseményeiben lakozó démoni erők urálnak. „Szárazság ellen” (1961) című esszéjében Murdoch a regény fő feladataként látja igaz képet adni a „jó” és a „gonosz” etikai kategóriáiról, mely fogalmak szerinte sekélyessé és erőtlenné váltak a háború utáni metafizika-ellenes és tudományos áttöréseken és technikai fejlődésen alapuló korban. Ahogy Frances White megjegyzi, Murdoch számára a holokauszt az emberi gonoszság, a kegyetlenség és a szenvedés szimbóluma volt, a történelem egy olyan pillanata, mely tükröt tartott nyitott a XX. századi és az ezredforduló társadalmi és politikai konfliktusai, a káosz és a népiertás különböző megnyilvánulásai elé. Murdoch regényei abban az értelemben „poszt-holokauszt” művekként is leírhatók, hogy a holokausztot nem egy történelmileg stabil, csupán egyetlen népcsoportot érintő eseményként, hanem a XX. század egyik legnagyobb, a modern civilizáció által és annak keretein belül bekövetkező katasztrófájaként jellemzik, kényelmetlenül őszinte képet adva azon társadalmakról, melyekben mi magunk is élünk. Murdoch a modernitást egy olyan folyamatként látja, mely lényeges szerepet játszott a XX. századi két nagy totalitárius diktatúra kialakulásában, s mely a II. világháború alatt és után lezajló totális terrorral és a társadalmi és morális összeomlással saját menekültjeit termelte ki magából. Ennek értelmében a menekültek a modern emberi létállapot jelképei, akik ablakot nyitottak a háború utáni morális válság sújtotta világra.

Murdoch regényeiben többek között e kérdéseket veti fel: Hogyan lehet legyőzni a múlt eseményeivel szemben érzett büntudatot? Hogyan enyhíthető a szenvedés? Hogyan alkothatunk igaz képet a gonosz és a jó természetéről? Hogyan állítható vissza az erkölcsi rend az emberi élet szörnyű tapasztalatai után?

E kérdések alapvető fontossággal Murdoch morálról alkotott nézeteinek megértéséhez, melyek történelmi és életrajzi gyökerei az írónő háború előtt, alatt és után Angliába érkező zsidó száműzöttekkel való találkozásában lelhetők fel. Az írónővel foglalkozó irodalomkritika számára elfogadott álláspont, hogy az írónő regényeiben számos szereplőt, köztük a traumatizált tudós, a titokzatos bűvész és a szent bolond, a német ajkú száműzöttekről mintázott. Az *Existentialists and Mystics* (1997) című filozófiai gyűjtemény szerkesztői előszavában Conradi megjegyzi: bár Murdoch mindig tagadta, hogy regényhőseit a valóságból merítette, nem nehéz felismerni akár a *Menekülés a varázslótól* menekült szereplőiben, akár pedig *A szép és a jó* Willy Kostjában azokat a karaktereket és élethelyzeteket, melyek szorosan köthetők a Murdoch által személyesen ismert eseményekhez és egyénekhez (Conradi 1999, xx). Murdoch tagadása ennek értelmében tudatos szerzői szándékból származhat, amely szerint sem a filozófiának, sem az irodalomnak nem szabad ragaszkodnia egy adott elmülethez és egy olyan karakterhez, melyek az író szócsöveként szolgálnak, hanem mindkét területnek egy nyitott háznak kellene lennie, tele különféle, az írói kéztől független, néha egymásnak ellentmondó elméletek és szereplők számára. Ennek megfelelően Murdoch regényeit az életrajzi referencián túl Canetti, Steiner és Adler szövegeinek kölcsönviszonyában értelmezem, részletesen tárgyalva azokat az elméleteket, melyeket Murdoch narratívájában e szerzőktől vesz át, s melyekkel sok esetben vitába száll. Többek között ide tartozik a három szerző túlélésről alkotott elképzelése: Steiner szerint a túlélés egyet jelent a túlélő büntudattal, Canetti számára a túlélés a zsarnok diadala a holtak felett, míg Adler a túlélést a múlttól való értelemadás (Adler elveti a „múltfeldolgozás” lehetőségét, számára a múlttól csupán képet kaphatunk, feldolgozni azonban azt nem lehet) tekinti. Murdoch e nézőpontok keresztmetszetében helyezkedik el: prózájának szerves részét képezik a traumatikus lélethelyzeteket átélt szereplők múltja adott reflexiói, továbbá túlélő zsarnok és a büntudattal számot vetni képtelen áldozat központi helyet foglalnak el regényei etikai színterén. Murdoch olvasatában a háború okozta menekültválság a modern emberi állapot sajátos természetét tárja fel, s a száműzöttség a hontalanság, az idegenség, valamint a többség és kisebbség között zajló hatalmi játszmák olyan fokozatait testesíti meg, melyhez fő ihletforrásként szolgálhattak számára Canetti, Steiner és Adler elméletei.

A doktori értekezés szerkezete

Iris Murdoch, válaszul egy 1957-es kritikára, mely rosszalta a Murdoch regényeiben központi szerepet betöltő társadalmi kívülállók és menekültek alakját, a száműzötteket a modern emberhez hasonlította, aki „nincs otthon, a maga társadalmában, a maga világában” (Conradi 2001, 239). Dolgozatom bevezető részében, az olvasó számára megismertetve a disszertáció témáját képező szerzőket, egyúttal választ kívántam adni a kérdésre, hogy Murdoch hogyan kapcsolódik hozzájuk, s az általuk képviselt világlátáshoz. E bevezetőben több kapcsolódási pontot véltem felfedezni az író és ezen alkotók között. A maguk módján mindannyian kívülállók voltak az angol társadalom színterén, akik a háború különböző tapasztalatait hordozták magukkal. Ír szülők gyermekeként Murdoch különös rokonságot érzett a társadalmi elnyomatástól szenvedő, az angol társadalomban otthonra nem lelő német ajkú zsidósággal, s naplófeljegyzéseiben több helyen „zsidó tanárokként” utal közép-európai barátaira és egyetemi oktatóira. A Hitler okozta társadalmi összeomlás, a holokauszt traumája és két szerelmének, Frank Thompson tiszt, majd Franz Baermann Steinernek elvesztése új árnyalataiban mutatta meg Murdoch számára az emberi kegyetlenség és irracionalitás tragikus következményeit. Murdoch filozófiájának és regényeinek érdekessége, hogy az emlékezetkultúra köztudatba lépése előtt a holokausztot egy, a modernitás által kiváltott eseményként írja le, mely lezáratlanul él tovább a túlélők elméjében, gonosz szellemként irányítva azok tetteit és a külvilággal való kapcsolataikat. Canettivel és Steinerrel való kapcsolata Murdoch számára a hatalom, a hit, a szerelem és a szenvedés bonyolult mechanizmusait tették láthatóvá, míg Adlerrel való szellemi találkozása elsősorban abból ered, hogy mindketten tökéletesen érzékelték az angol többségi társadalom és a kisebbségek között fennálló falat, mindketten kritikával illették a modernitást, s mindketten hittek a szenvedésre irányuló figyelem gyógyító erejében. A disszertáció bevezetőjében e pontokat kívántam körbejárni, felvázolva azokat a kérdéseket, melyek a dolgozat magvát képezik.

Az első fejezet H.G. Adler, Elias Canetti és Franz Baermann Steiner angliai évein és munkáin keresztül a száműzetés szociokulturális mechanizmusait vizsgálja, hangsúlyt fektetve a hontalansággal járó egzisztenciális és identitásválságra. Figyelembe véve, hogy a szerzők által megélt száműzetés és a hontalanság élménye hasonló módon van jelen azon német ajkú menekülteknél, akikkel Murdoch mind a háború alatt, mind pedig a háborút követő években szoros kapcsolatban állt, e fejezet tárgyalja, hogy a kisebbségi léttel járó talajtalanosság, a

holokauszt és a náci genocídium okozta trauma, valamint a két kultúra között való őrlődés miként válik e szerzők narratívájának szerves részévé. E fejezet elméleti keretbe vonja a disszertáció témáját, tisztázva Steiner, Adler és Canetti műveiben előforduló főbb fogalmi és esztétikai kérdéseket, amelyeket később Murdoch regényeiben tárgyalok. Továbbá, e fejezetben magyarázatot kívántam adni arról, miért fontos összehasonlítani e szerzők műveit Murdoch regényeivel, e szövegek hogyan viszonyulnak egymáshoz, és hogyan járultak hozzá ahhoz, amit ma feldolgozásnak és emlékezetkultúrának nevezünk. Mint azt a disszertáció bevezetőjében megállapítottam, számos tudományos mű jelent meg Murdoch és Canetti személyes és szellemi kapcsolatáról. Ennek értelmében a disszertáció egyik kihívása volt Canetti műveit nem pusztán önmagukban, hanem Steiner és Adler műveivel való összehasonlító elemzésben vizsgálni. Ezen elemzés szükségességét abban láttam, hogy e szerzők állandó párbeszédet folytattak egymással, egymás műveit olvasták és elmélkedtek, valamint bizonyos fogalmakat és etikai jelenségeket hasonló, mégis más perspektívából megvalósuló fogalmi, tartalmi és szimbolikus szinteken közelítettek meg. E környezetben kívántam elhelyezni Murdoch korai etikai és esztétikai elképzeléseit, tárgyalva, hogy kezdő regényíróként milyen alapot szolgáltatottak számára Canetti, Steiner és Adler elméletei.

A második fejezetben további elemzést adok a gyökértelenség és identitásválság problémájáról, valamint a múlttal való megbékélés kérdéséről Iris Murdoch *A háló alatt* és *A levágott fej* című regényeiben. Mindkét regény színhelye a háború romjaiból újjáépült London. E regények egyes szám első személyű hősei gyökértelenségben és identitásválságban szenvedő férfiak, akik célja a háború utáni létállapot felfedezése, s akik különféle pikareszk kalandok és szerelmi kapcsolatok révén igyekeznek helyreállítani sérült maszkulin identitásukat. Mindkét regényhős magán hordozza a háború utóhatásait, s mindkét regény a hadviselés és a náci népirtás által elveszett hagyományos férfiideál paródiájának tekinthető. E regények központi kérdései: Milyen új alternatívát mutathat az irodalom a második világháború és a holokauszt tragédiáját magán viselő társadalom számára? Hogyan helyezhető új alapokra a háború során megsemmisült férfiasság? A fejezet az angol társadalom és német-zsidó száműzöttek között megvalósuló kulturális transzfer fogalmának tárgyalásával választ ad a kérdésre, hogy a kulturális és társadalmi többség és kisebbség közötti kölcsönös intellektuális együttműködés miként járult hozzá a háború utáni lehetséges új utak megtalálásához. *A háló alatt* tárgyalva két lényeges összetevőre hívom fel a figyelmet, melyek Murdochot mint kezdő regényírót jellemezték: a szépirodalom új alapokra helyezésének vágyát és a Steinerről való megemlékezést. Ezután vizsgálat tárgyává teszem, hogy a férfiúi szexualitás hogyan értékelődik át *A levágott fej* komplex eseménysorozatában, melyek során Martin Lynch-

Gibbon, a regény hőse, kénytelen felismerni, hogy már nem ő az ura a maga világának, s hogy a valóság egy, az ő akaratának kontrolljától független létező. Mindkét regényben emellett érvelek, hogy a kulturális transzfer Murdoch számára elengedhetetlen eszköznek bizonyult felállítani a háború utáni világ diagnózisát, melyet a hatalom permutációi és variációi jellemeznek.

A harmadik fejezet a társadalmi és politikai száműzetés problémáját tárgyalja Murdoch *Menekülés a varázslótól* című regényében. Az irodalomkritika úgy emlegeti e regényt, mint amely Murdoch életművében a legcéltobbban foglalkozik a menekültválság problémájával. A regényt Murdoch Elias Canettinek ajánlotta, s első között rajzolja fel a marginalitás, a hatalom és a szenvedés bonyolult viszonyrendszerét, melyeket Murdoch a modern világ meghatározó egységeinek tart. A hatalom és a szenvedés elképzeléseiből kiindulva a fejezet a hitleri hatalom kollektív jelenségét és a holokauszt okozta társadalmi traumát kívánja megvitatni, melyet *Tömeg és hatalom* című írásában Canetti a túske és a túske átadásával jellemez, melynek értelmében a szenvedés alóli felszabadulás, amely csak annak továbbadásával lehetséges. Ezen elmélet állandó jelenléttel bír Murdoch regényeiben. A fejezetben tárgyalom, hogy Canetti a szenvedés átadásáról és a hatalomról alkotott fogalmai hogyan jelennek meg Murdoch regényében. A fejezet a regényben bemutatott száműzött karakterek két típusát különbözteti meg: a zsarnok túlélőét, aki traumájának tuskéjétől csupán annak átadásával képes megszabadulni, és a szenvedőét, akit száműzetésben élő társaik és a többségi angol társadalom ugyanúgy közömbösen viseltek, ahogyan azt saját többségi európai társadalmuk tette a náci megszállás idején. Ennek megfelelően a fejezetben Murdoch száműzetéshez és modernitáshoz való viszonyát, a szabadság teljes hiányát és az erkölcsi vakságot Canetti, Steiner és Adler elméleti megközelítéseivel vetem egybe, felvázolva ezen elméletek XX. és XI. századi társadalmi és politikai jelentőségét.

A negyedik fejezetben kritikai elemzést nyújtok *Az olasz lány* című regényben megjelenő trauma, az emlékezet, valamint a háború utáni zsidó büntudat és a halottak feletti gyász kérdéseiről. Bár *Az olasz lányt* Murdoch kevésbé sikerült művei között említik, a fejezet e regényt a későbbi alkotások előfutárának tekinti, melyekben a zsidó száműzöttek identitásának és megélt tapasztalatainak problémái, valamint az identitás helyreállítása a trauma megszüntetése a múlttal való megbékélés révén céltobbban megjelennek. Ennek tükrében a fejezet tárgyalja Murdoch a gótikus regény stílusjegyeinek használatát, melyet az író Freud a hazatérésről és a kísértetiesről való elméleteivel ötvöz, választ keresve a kérdésre, hogy a jelen és a múlt közötti szimbolikus ellentét hogyan nyilvánul meg az elnyomó anyához és a gyermekkori színhelyhez való visszatérés riasztó készítésében, és hogyan jelenik meg a

gyökértelenség és az otthon iránti vágy a regény orosz menekült ikreinek keresztül. E fejezet feltárja Elias Canetti és Franz Baermann Steiner túléléssel kapcsolatos elméleteit, magyarázatot nyújtva arról, hogy Murdoch elképzelései miként közelednek ezen elméletekhez, s miként távolodnak el azoktól. Ennek értelmében a regényben ábrázolt túlélés egyrészt a hatalom rögeszmés megerősödését jelenti, mely megköveteli a traumatikus múlt elutasítását és a büntudat végtelen továbbadását generációk számára. Másrészt a túlélés magában hordozza azt az áldozati létformát, melynek folytán a büntudat generációkon átívelve öröklődik tovább, akik a feldolgozatlan emlékek súlya alatt szenvednek.

Az ötödik fejezet a megbékélés és a megbocsátás elméleteit vizsgálja Murdoch *A szép és jó* című regényében. E mű témája a szeretet, a megbocsátás és a béke, és szereplői kivétel nélkül szenvednek a traumatikus múlt karmájától, miközben eltökélt szándékuk az emlékezésen keresztül értelmet adni annak. A fejezet Murdoch felejtéssel és megbocsátással kapcsolatos elméleteit az emlékezetkultúra keretein belül szemléli, feltárva az író problémás megközelítéseit a zsidó teológia és kultúra irányában, s párhuzamot vonva Adler múltnak való értelem-adásról és Steiner a figyelem irányultságáról és a szenvedésről szóló nézetei között. Murdoch regényét az Eichmann-pert követő filozófiai és politikai vitákban elhelyezve felvetődik a kérdés, hogy Murdoch megközelítései hogyan illeszthető a múlttal való megbékélésről szóló kortárs látásmódba, s filozófiája mennyiben képviseli a korszellemet, melyben Murdoch alkotott. E fejezetben érvelni kívánok amellett, hogy bármennyire is úttörőek, Murdoch regényei és filozófiai eszméi lenyomatai annak a kornak, melyben születtek, s amely csupán a felejtés tengelyén tudja elképzelni a haladást és a megbocsátást.

E fejezetekben széleskörűen kívánom értelmezni, hogy a háború utáni emberi állapot kérdései, az újjáépítés és újjáépülés kérdései, a múlttal való reflexió, valamint a hatalomról, száműzetésről és szenvedésről való elmélkedések miként váltak Murdoch korai prózájában alapkérdéssé. Steinerrel, Canettivel és Adlerrel való találkozásakor Murdoch egyidőben volt filozófiatanár és kezdő regényíró, s elméleteik között léteznek bizonyos átfedések és ellentmondások, melyek kiterjedt és pontos összehasonlító vizsgálatot érdemeltek. Canetti, Steiner és Adler által Murdoch regényei összekapcsolhatók a német „Exilliteratur”-ral, azon irodalmi irányvonallal, mely a háború alatt, brit és amerikai száműzetésben élő írók és költők által jött létre, s mely a száműzetés, a gyökértelenség, a modernitás, a szenvedés és a hatalom fogalmait a közép-európai tapasztalatok összefüggésében jeleníti meg.

A kutatás eredményei

Kutatásom lényeges eredménye a felismerés, hogy nem pusztán e három szerző, hanem általuk az egész közép-európai zsidó szellemvilág jelentős hatást gyakorolt a filozófus és regényíró Iris Murdochra. E szerzők abból az európai kultúrkörből érkeztek Angliába, mely otthona volt Franz Kafkának és Max Brodnak, akik alapot teremtettek annak, amit a mai irodalomkritika „kisebbségi irodalomnak” vagy „a száműzöttek irodalmának” nevez. Canetti, Steiner és Adler egy embertelen világ számkivetettjei voltak, akik saját és zsidó sorstársaik megélt tapasztalatait írásaikban örökítették meg, ezáltal vetítve azokat az európai civilizáció erkölcsi és politikai válsághelyzetére. Mi több, írásaik rávilágítottak a háborútól sújtott kulturális, politikai és társadalmi élet krízisére, mely ráébredés az egyén és a társadalom kapcsolatának, az erkölcsi életnek és az egyénnel szemben támasztott etikai és társadalmi kötelességnek újraértékelését követelte meg. Az irodalom, a vizuális kultúra, a filozófia, valamint a kulturális antropológia és társadalomelmélet, minden új formával való kísérletezésükkel és az új utakra törés elkötelezettségével együtt, a valóság újszerű ábrázolásmódjait kívánták felszínre hozni. E folyamatok eltérő ütemben és eltérő fokozatokban, valamint eltérő társadalmi és politikai dimenziók mentén valósultak meg az Egyesült Királyságban és Európában. Canetti, Steiner és Adler munkái, Murdoch regényeivel és filozófiai írásaival együtt, ezen áramlatokba ágyazódnak, ezért fontosságukat és örökségüket abban a XX. századi társadalmi és kulturális kontextusban vizsgáltam, amely a mai európai emlékezetkultúra alapjait fektette le.

Ahogy disszertációmban elmagyarázom, e kollektív emlékezet soha, legalábbis csupán más irányvonalak mentén és más intenzitással jöhetett volna létre a kulturális transzfer nélkül, mely egy viszonyosságon alapuló kapcsolatrendszer hozott létre az angol értelmiségi elit és a zsidó menekültek között, akik a háború alatt és azt követően egy teljes kulturális szellemet magukkal cipeltek. Disszertációmban hangsúlyoztam, hogy az Angliába menekült közép-európai értelmiségiek új szint vittek az angol társadalom kulturális és irodalmi életébe azáltal, hogy rámutattak a művészet társadalomkritikai voltára és társadalmi összetartó erejére.

A társadalmi felelősségvállalás, az morál kérdése és a különféle társadalmi és egyéni mechanizmusok, amelyek egy egész népcsoport teljes elnyomását eredményezik, s amelyek központi szerepet játszanak Steiner, Canetti és Adler munkáiban, Murdoch regényeinek etikai alapjait képezik. Disszertációmban a társadalmi száműzetésből fakadó kisebbségi öntudat problémáit, a holokauszt traumáját, valamint a múlt értelmezésének társadalmi és etikai kérdéseit kívántam feltérképezni a tárgyalt műveken keresztül. Ezáltal e műveket egymással és a holokausztról és emlékezetkultúráról szóló más elméletekkel kívántam párbeszédbe állítani.

Disszertációmban elengedhetetlennek találtam hangsúlyozni, hogy Murdoch elképzelései, bár mai szemmel elavultnak tűnnek, az angol regény új útjait jelölte meg azáltal, hogy központba helyezte a háború és a holokauszt emlékei által befolyásolt emberi állapotot. E felismerés hatékonyabbnak hat, amennyiben figyelembe vesszük azon értelmiségiek - jelen esetben Steiner, Canetti és Adler - munkáját és megélt tapasztalatait, akik közvetlenül vagy közvetetten, de közép-európaiként és zsidóként átélték a népiirtás traumáját. E szerzők műveinek vizsgálata segíthet megérteni, miként változtatták meg a múlttól való gondolkodást, s lehetséges válaszokkal szolgálhat a kérdésre, hogy ezen alkotások miként járultak hozzá a tolerancián és szolidaritáson alapuló európai társadalom kialakításához.

A kutatáshoz kapcsolódó publikáció

'Vető Miklós: An Obituary.' *Iris Murdoch Review* 11 (2020).

'Displacement and exile identity in Iris Murdoch's *The Flight from the Enchanter* (1956).' In: Carmen González Menéndez; Daniel Santana Jügler and Daniel, Hofferer, eds. *Literature in a globalized context : 11th International Colloquium in Romance and Comparative Literature* (Universities of Brno, Halle and Szeged). Wittenberg, Németország : Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, (2020) pp. 65-73.

Szirtes, George. 2019. *The Photographer at Sixteen - The Death and Life of a Fighter*. Quercus, London: Maclehorse Press. 205 pp. ' *Hungarian Cultural Studies* 13 (2020).

'The Murdochian Moral Vision and the Art of Contemporary Cinema (Lucy Bolton, *Contemporary Cinema and the Philosophy of Iris Murdoch*). *Hungarian Journal of English and American Studies*. 26.1 (2020).

'Iris Murdoch and Miklós Vető: thirty years of friendship.' *Iris Murdoch Review* 9 (2018). pp. 4-16.

'''Világunk Hitler után'' – A holokauszt és a háború utáni angol regény etikai kérdései' ['''Our Hitler-and-after World'' – The Holocaust and the Ethical Questions of the Post-War English Novel']. *Tiszatáj Irodalmi Folyóirat* (July-August 2018). pp. 14-25.

'Identitáskeresés és szimbolikus kasztráció Iris Murdoch *A levágott fej* című regényében.' *Tiszatáj Irodalmi Folyóirat* (June 2017). pp. 72-81.

'Trauma and Memory in Iris Murdoch's *The Italian Girl*.' *Journal of Arts & Humanities* (May 2016). pp. 20-29.

'Dionüszosz és Apollón harca Iris Murdoch A fekete herceg című regényében.' In.: Zoltán Vajda, ed. Tehetségek a tudomány horizontján – Válogatás a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara hallgatóinak tudományos munkáiból. Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2014. pp. 378-387.

'A művészet mítosza - Iris Murdoch: Az angyalok ideje (1963)' ['The Myth of Art – Iris Murdoch, *The Time of the Angels*']. *ÚjNautilus Online Irodalmi Folyóirat* (Fall 2012). Available: <http://ujnautilus.info/author/szoke-david>. Access: 25/11/2014

Konferencia-előadások

2019

'Trauma, Memory and Reconciliation in Iris Murdoch's "The Nice and the Good".' International Holocaust Conference: Silence, Speech, Memory, Message, Understanding – After 75 Years, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, University of Szeged, University of Sheffield, in cooperation with the Aleksander Brückner Centre for Polish Studies, 14-16. 11. 2019.

'Iris Murdoch and Franz Steiner: An Intellectual Encounter.' Iris Murdoch Centenary Conference, University of Oxford, 12-15. 07. 2019.

2018

'Displacement and Exile Identity in Iris Murdoch's *The Flight from the Enchanter* (1956).' 'Literature in a Globalized Context.' Martin-Luther-Universität, Halle-Wittenberg, 16-17. 03. 2018.

'The Influence of Central European Jewish Culture on the Early Novels of Iris Murdoch.' 'Postgraduate Research Day.' University of Chichester, 03. 02. 2018.

2017

'The Moral World after Hitler in the English Novel 1945-1960.' Szeged, 19. 10. 2017.

'Tömeg, hatalom, másság: Társadalmi nemek és Elias Canetti hatalomelmélete.' [Masses, Power, Otherness: Gender Studies and Elias Canetti's Theory of Power] 13. Interdisz- ciplináris gender konferencia, Szeged, 22-23. 09. 2017.

'Iris Murdoch and the Moral Lessons of the Holocaust.' Gender and Trauma: The Eighth In- ter- national Conference on Iris Murdoch, Chichester University, 01-02. 07. 2017.

2015

'Iris Murdoch: The Central European Influence.' HUSSE 12 – 11th Biennial Conference of the Hungarian Society for the Study of English, Debrecen, 29-31. 01. 2015.

Egyéb kutatási tevékenység

2019

Conference Organization: International Holocaust Conference: Silence, Speech, Memory, Message, Understanding – After 75 Years, Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, University of Szeged, University of Sheffield, in cooperation with the Aleksander Brückner Centre for Polish Studies, 14-16. 11. 2019.

Archival Research, Maughan Library, Foyle Special Collections, King's College, London, 14-15. 10. 2019.

2018

Archival Research, Iris Murdoch's Journals 04. 06. 1945 – 01. 01. 1953, Iris Murdoch Collections, Kingston University Archives and Special Collections, Kingston-upon-Thames, 14-16. 11. 2018.

2017

Conference Organization: Holocaust – Silence – Speech – Memory – Remembrance: The Reception of the Cultural Memory of the Holocaust. University of Szeged, Comparative Literary Faculty, 19. 10. 2017

Archival Research, HG Adler Collections, Foyles Special Collections, The Maughan Library, King's College, London, 31. 08. 2017.

2014

Archival Research, Iris Murdoch Collections, Kingston University Archives and Special Collections, Kingston-upon-Thames, 04-09. 12. 2014.